

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

“ANNA KARENINA” VA “O‘TKAN KUNLAR” ROMANLARIDA AYOL QAHRAMON RUHIYATI: QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLIL

Norboyeva Shohida

Singapur xalqaro litseyi, pedagog

e-mail: shohibakayeva@gmail.com

Аннотация.

Mazkur maqolada Lev Tolstoyning “Anna Karenina” hamda Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanlarida ayol qahramonlar ruhiyatining badiiy ifodasi qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlarining ichki kechinmalari, muhabbat va oilaviy munosabatlarga munosabati, ijtimoiy muhit ta’sirida yuzaga kelgan ruhiy ziddiyatlari hamda fojiaiy taqdirining psixologik omillari o‘rganiladi. Har ikki adib tomonidan ayol xarakterini yaratishda qo‘llanilgan psixologik tasvir, ichki monolog, dialog, portret, detal va muallif tavsifi kabi badiiy vositalarning funksiyasi ochib beriladi. Qiyosiy tahlil asosida Sharq va G‘arb realistik adabiyotida ayol ruhiyatini tasvirlashda mavjud umumiy tipologik belgilar hamda milliy-madaniy tafovutlar aniqlanadi. Anna Karenina obrazida shaxsiy erkinlik, muhabbat va jamiyat me’yorlari o‘rtasidagi qarama-qarshilik yetakchi o‘rin egallasa, Kumush va Zaynab obrazlarida oila, sadoqat, rashk, urf-odat va patriarxal ijtimoiy muhit bilan bog‘liq ruhiy kechinmalar ustuvor ekani asoslanadi. Maqolada ayol obrazlari orqali inson ruhiyatining murakkabligi va realistik adabiyotning psixologik imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: realizm, ayol obrazi, ayol ruhiyati, qiyosiy-tipologik tahlil, Anna Karenina, Kumush, Zaynab, psixologizm, ichki konflikt, muhabbat, oila, milliy mentalitet, badiiy xarakter.

ПСИХОЛОГИЯ ЖЕНСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНАХ «АННА КАРЕНИНА» И «МИНУВШИЕ ДНИ»: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Норбоева Шоҳида

Сингапурский международный лицей, педагог

Аннотация.

В статье проводится сравнительно-типологический анализ художественного изображения психологии женских персонажей в романах Льва Толстого «Анна Каренина» и Абдуллы Кадыри «Минувшие дни». Особое внимание уделяется внутренним переживаниям Анны Карениной, Кумуш и Зайнаб, их отношению к любви и семейным отношениям, психологическим противоречиям, возникающим под влиянием социальной среды, а также факторам, определяющим трагизм их судеб. Рассматривается художественная функция таких средств психологического изображения, как внутренний монолог, диалог, портрет, художественная деталь и авторская характеристика. На основе сопоставительного анализа выявляются общие типологические признаки и национально-культурные различия в изображении женской психологии в восточной и западной реалистической литературе. Установлено, что в образе Анны Карениной центральное место занимает конфликт между личной свободой, любовью и общественными нормами, тогда как в образах Кумуш и Зайнаб доминируют психологические переживания, обусловленные семейными отношениями, верностью, ревностью, традициями и патриархальной социальной средой. Через анализ женских образов раскрываются сложность человеческой психологии и возможности психологизма в реалистическом романе.

Ключевые слова: реализм, женский образ, женская психология, сравнительно-типологический анализ, Анна Каренина, Кумуш, Зайнаб, психологизм, внутренний конфликт, любовь, семья, национальный менталитет, художественный характер.

THE PSYCHOLOGY OF FEMALE CHARACTERS IN ANNA KARENINA AND O‘TKAN KUNLAR: A COMPARATIVE-TIPOLOGICAL ANALYSIS

Norboyeva Shohida

Singapore International Lyceum, pedagogy

Annotation

This article presents a comparative-typological analysis of the artistic representation of female psychology in Leo Tolstoy’s Anna Karenina and Abdulla

Qodiriy's O'tkan kunlar. Particular attention is paid to the inner experiences of Anna Karenina, Kumush, and Zaynab, their attitudes toward love and family relationships, psychological conflicts shaped by the social environment, and the factors contributing to their tragic destinies. The study examines the artistic functions of psychological devices such as interior monologue, dialogue, portraiture, artistic detail, and authorial characterization. The comparative analysis reveals both common typological features and national-cultural distinctions in the representation of female psychology in Eastern and Western realist literature. While the image of Anna Karenina is primarily shaped by the conflict between personal freedom, love, and social conventions, the psychological experiences of Kumush and Zaynab are closely connected with family relations, fidelity, jealousy, traditional norms, and the patriarchal social environment. Through the analysis of these female characters, the article demonstrates the complexity of human psychology and the potential of psychological representation in realist fiction.

Keywords: realism, female character, female psychology, comparative-typological analysis, Anna Karenina, Kumush, Zaynab, psychologism, inner conflict, love, family, national mentality, literary character.

KIRISH

Badiiy adabiyotda inson ruhiyatini tasvirlash masalasi doimo muhim estetik va nazariy muammolardan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, realistik adabiyot taraqqiyotida qahramonning ichki kechinmalari, shaxsiy tanlovi, ijtimoiy muhit bilan ziddiyati hamda ma'naviy-axloqiy qarorlarini badiiy ifodalash yozuvchi mahoratini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida shakllangan. Shu jihatdan ayol obrazlari realistik romanlarda nafaqat muayyan syujet voqealarining ishtirokchisi, balki jamiyatning axloqiy me'yorlari, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy qarashlar va shaxsiy erkinlik o'rtasidagi murakkab qarama-qarshiliklarni ifodalovchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

XIX asr rus realizmining yirik vakili Lev Tolstoyning "Anna Karenina" romani hamda XX asr o'zbek realistik nasrining asoschilaridan biri Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani turli tarixiy, ijtimoiy va madaniy muhitlarda yaratilgan bo'lsa-da, ularda inson taqdiri, muhabbat, oila, nikoh, axloq, jamiyat bosimi va shaxsiy tanlov muammolari alohida o'rin tutadi. Har ikki asarda ayol qahramonlarning ruhiy olami murakkab va ziddiyatli tarzda tasvirlanadi. "Anna Karenina"da Anna obrazi orqali shaxsiy tuyg'ular bilan jamiyat tomonidan belgilangan axloqiy me'yorlar o'rtasidagi keskin to'qnashuv ochib berilsa, "O'tkan kunlar" romanida Kumush va Zaynab obrazlari vositasida muhabbat, sadoqat, rashk, oilaviy munosabatlar hamda an'anaviy muhitning ayol ruhiyatiga ta'siri yoritiladi.

Mazkur romanlarda ayol qahramonlarning ichki kechinmalari oddiy hissiy holat sifatida emas, balki ularning ijtimoiy mavqei, oiladagi o'rni, shaxsiy istaklari va mavjud qadriyatlar tizimi bilan bog'liq murakkab psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Anna Karenina o'zining shaxsiy baxtga intilishi, muhabbat va jamiyat talablariga munosabati bilan G'arb realistik adabiyotidagi individual erkinlik muammosini ifodalasa, Kumush va Zaynab obrazlarida Sharqona oilaviy qadriyatlar, an'ana, burch, rashk va ijtimoiy muhit ta'siri kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, har uch qahramonning ruhiy olamida sevgi, qo'rquv, umid, iztirob, ishonchsizlik, rashk va fojia kabi umuminsoniy psixologik holatlar mavjud bo'lib, bu ularni qiyosiy-tipologik nuqtai nazardan o'rganishga imkon beradi.

Qiyosiy-tipologik tahlil turli milliy adabiyotlarda yaratilgan obrazlarning o'xshash va farqli xususiyatlarini aniqlash, ularning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillarni ochib berishda muhim metodologik imkoniyat yaratadi. Tolstoy va Qodiriy asarlarini shu nuqtai nazardan o'rganish orqali ayol qahramon ruhiyatining Sharq va G'arb realizmida qanday badiiy modellar asosida tasvirlanganini aniqlash mumkin. Bunda qahramonlarning ichki monologi, dialoglari, xatti-harakatlari, portreti, muallif tavsifi, psixologik detal va konflikt kabi badiiy vositalar muhim tahlil obyekti bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, "Anna Karenina" va "O'tkan kunlar" romanlaridagi ayol obrazlari ko'plab adabiy tadqiqotlarda alohida o'rganilgan bo'lsa-da, Anna, Kumush va Zaynab ruhiyatini Sharq va G'arb realistik tafakkuri doirasida qiyosiy-tipologik asosda bir tizimda tadqiq etish masalasi hali ham alohida ilmiy e'tiborni talab qiladi. Ayniqsa, ayol qahramonlarning ruhiy ziddiyatlarini faqat syujet yoki ijtimoiy muhit bilan emas, balki milliy mentalitet, axloqiy me'yorlar, shaxsiy erkinlik, muhabbat va oilaviy burchning o'zaro munosabati bilan bog'liq holda o'rganish mazkur asarlarning badiiy-estetik mohiyatini yanada chuqurroq ochishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi Lev Tolstoyning "Anna Karenina" va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanlarida ayol qahramonlar ruhiyatini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilish, Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlarining psixologik xususiyatlari, ichki konfliktlari hamda ularni shakllantirgan ijtimoiy va milliy-madaniy omillarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida har ikki adibning ayol ruhiyatini tasvirlashdagi badiiy-psixologik usullari, obrazlar o'rtasidagi tipologik mushtarakliklar va milliy o'ziga xosliklarni ochib berishga alohida e'tibor qaratiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Lev Tolstoyning "Anna Karenina" romani jahon adabiyotshunosligida realizm, psixologizm, oila konsepsiyasi, muhabbat va shaxs-jamiyat munosabatlari nuqtai nazaridan keng tadqiq etilgan. Mazkur asarni o'rganishda Barbara Lönqvistning "Anna Karenina"ga bag'ishlangan tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Olim romanning g'oyaviy markazini Tolstoy uchun muhim bo'lgan "oilaga g'oyasi" bilan bog'laydi va shu bilan birga asardagi ehtirosli muhabbat, axloqiy mas'uliyat hamda oilaviy munosabatlar o'rtasidagi murakkab aloqaga e'tibor qaratadi [1]. Bunday yondashuv Anna Karenina xarakterini faqat muhabbat fojiasining ishtirokchisi sifatida emas, balki oila, shaxsiy tuyg'u va ijtimoiy

me'yorlarning kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab psixologik obraz sifatida talqin qilish imkonini beradi. Lönqvistning tadqiqoti *The Cambridge Companion to Tolstoy* nashrining alohida "Anna Karenina" bobini tashkil etadi.

Edwina Cruise Tolstoy ijodida ayol, sevgi, jinsiylik va oila masalalarini maxsus o'rganib, adib yaratgan ayol qahramonlar "chin muhabbat"ni anglash va hayotga tatbiq etish yo'lida turli ruhiy hamda axloqiy sinovlardan o'tishini ko'rsatadi [2]. Tadqiqotchining muhim metodologik xulosalaridan biri shundaki, Tolstoyning ayol obrazlarini yozuvchining shaxsiy qarashlarining oddiy badiiy ko'chirmasi sifatida talqin qilish yetarli emas. Anna, Kitti va boshqa ayol qahramonlar o'z badiiy mantig'i hamda individual ruhiy dinamikasiga ega. Shu sababli Anna Karenina ruhiyatini o'rganishda muallifning axloqiy pozitsiyasi bilan qahramonning mustaqil psixologik mavjudligini bir-biridan farqlash zarur [2].

Gayle Greene "Women, Character, and Society in Tolstoy's 'Anna Karenina'" nomli tadqiqotida romandagi ayol, nikoh va jamiyat munosabatlarini maxsus tahlil qiladi [3]. Tadqiqotchi Anna obrazining fojiasiga uning individual xarakteri bilangina emas, balki qahramon yashayotgan ijtimoiy muhit va ayolga nisbatan qo'llaniladigan axloqiy mezonlar bilan bog'liq hodisa sifatida yondashadi. Greene uchun Tolstoy mahoratining muhim jihatlaridan biri xarakter va jamiyat o'rtasidagi uzviy munosabatni ko'rsata olishidir. Ushbu qarash maqolamiz uchun muhimdir, chunki Anna, Kumush va Zaynab ruhiyatini qiyoslashda ularning individual kechinmalarini ijtimoiy muhitdan ajratib bo'lmaydi. Greene maqolasi 1977-yilda *Frontiers: A Journal of Women's Studies* jurnalida chop etilgan va DOI 10.2307/3346113 raqamiga ega [3].

Gary Saul Morsonning "Anna Karenina" in *Our Time: Seeing More Wisely* monografiyasida esa roman qahramonlari muhabbat, axloqiy tanlov, yaxshilik va yomonlik, o'zini anglash hamda o'zini aldash kabi kategoriyalar asosida qayta talqin qilinadi [4]. Morson Anna xarakterining ziddiyatlarini bir yoqlama ijtimoiy jabrlanish yoki faqat romantik muhabbat doirasida tushuntirishdan ko'ra, uning fikrlashi, tanlovi va voqelikni idrok etishidagi ichki murakkabliklarga e'tibor beradi. Bu yondashuv Anna ruhiyatining asta-sekin o'zgarishi, Vronskiyga munosabatidagi shubha, rashk, ruhiy beqarorlik va fojiaiy yakunga olib boruvchi psixologik jarayonlarni izchil tahlil qilish uchun nazariy asos vazifasini bajaradi [4]. Monografiya Yale University Press tomonidan 2007-yilda nashr etilgan.

Donna Tussing Orwin Tolstoyning 1847–1880-yillardagi ijodini yozuvchining axloqiy-falsafiy va ruhiy izlanishlari bilan bog'liq holda tadqiq etadi [5]. Uning fikricha, Tolstoy ijodining mazkur davrida inson tabiatining tabiiy ehtiyojlari bilan axloqiy ong o'rtasidagi uyg'unlik va ziddiyat masalalari tobora murakkablashib boradi. Bu holat "Anna Karenina"dagi obrazlar tizimida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan Anna ruhiyatidagi muhabbatga ehtiyoj, erkinlik istagi, onalik hissi, ijtimoiy hukmdan qo'rquv va ichki axloqiy ziddiyatlarni bir-biridan ajratilgan psixologik holatlar emas, balki yaxlit ruhiy jarayonning tarkibiy qismlari sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir [5].

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini o'rganishda o'zbek adabiyotshunosligida Matyoqub Qo'shjonov tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Uning *Abdulla Qodiriyning tasvirlash san'ati* monografiyasida yozuvchining xarakter yaratish, qahramon ruhiyatini voqealar rivoji orqali ochish, ichki va tashqi kolliziyalarni uyg'unlashtirish, antiteza hamda "sir saqlash" usullaridan foydalanish mahorati tadqiq etilgan [6]. Qo'shjonov Otabek va Kumush obrazlarini romandagi asosiy xarakterlar sifatida tahlil qilish bilan birga, ularga bog'liq boshqa personajlarning asar badiiy tizimidagi vazifasini ham ko'rsatishga intiladi. Ayniqsa, Qodiriyning voqeani to'g'ridan-to'g'ri izohlashdan ko'ra qahramon xatti-harakati, suhbat, vaziyat va konflikt vositasida uning ruhiy olamini ochishi haqidagi qarashlar Kumush hamda Zaynab obrazlarini psixologik tahlil qilish uchun muhimdir [6]. Matyoqub Qo'shjonovning mazkur monografiyasi 1966-yilda "Fan" nashriyotida 238 bet hajmda nashr etilgan.

Umarali Normatovning *Qodiriy mo'jizasi* asari Qodiriy poetikasi va "O'tkan kunlar" romanining o'zbek realistlik nasridagi o'rnini anglashda muhim manbalardan biridir [7]. Olimning ta'kidlashicha, **"O'tkan kunlar"da o'zbek xalqi hayoti ilk bor o'zining to'laqonli realistlik ifodasini topdi** [7]. Ushbu xulosa roman obrazlarini ham tarixiy-maishiy tasvirning oddiy ishtirokchilari emas, balki muayyan milliy muhitda shakllangan realistlik xarakterlar sifatida o'rganish zarurligini anglatadi. Kumush va Zaynabning ruhiyati oilaviy muhit, kundoshlik, ota-ona irodasi, nikoh an'analari, muhabbat va rashk kabi omillarning o'zaro ta'sirida ochiladi. Shunday ekan, ularning psixologiyasini zamonaviy qarashlarni bevosita tarixiy qahramonga tatbiq qilish orqali emas, roman tasvirlagan davrning milliy-madaniy sharoitini hisobga olgan holda talqin etish zarur [7]. Normatovning ushbu kitobi 2010-yilda "O'zbekiston" nashriyotida nashr qilingan.

Bahodir Karimning *"O'tkan kunlar" ibрати* kitobida roman mazmuni, asosiy qahramonlar va asarning o'ziga xos badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi [8]. Qodiriyshunos olimning yondashuvida roman qahramonlariga muallif yaratgan yaxlit badiiy olam doirasida qarash tamoyili yetakchilik qiladi. Bu nuqtai nazar Kumush va Zaynabni soddalashtirilgan "ijobiy" va "salbiy" qahramonlar qarama-qarshiligi asosida baholashdan saqlaydi. Xususan, Zaynabning rashki, ichki noroziligi va fojiali qarori uning xarakteridagi individual xususiyatlar bilangina emas, balki majburan shakllangan oilaviy vaziyat hamda kundoshlik munosabatlari bilan birgalikda tahlil qilinishi lozim. Bahodir Karimning mazkur kitobi 2019-yilda Toshkentda "Mashhur-Press" tomonidan nashr etilgan [8].

Bahodir Karimning *Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur* monografiyasi esa Qodiriy ijodini o'rganish tarixini talqin nazariyasi nuqtai nazaridan umumlashtirgani bilan ahamiyatlidir [9]. Tadqiqotda XX asr davomida Qodiriy ijodiga bildirilgan turli ilmiy-tanqidiy qarashlar, jumladan, Oybek, Izzat Sulton, Matyoqub Qo'shjonov, Umarali Normatov va boshqa adabiyotshunoslarning talqinlari o'rganilib, Qodiriy asarlarini baholashdagi metodologik o'zgarishlar ko'rsatilgan. Shuningdek, xorijiy qodiriyshunoslik namunalari ham murojaat qilingan. Mazkur tadqiqot "O'tkan kunlar"ni faqat syujet darajasida emas, balki matnning ko'p qatlamli ma'nolari, tarixiy kontekst va kitobxon talqini uyg'unligida o'rganish zaruratini ko'rsatadi [9]. Monografiya Toshkentdagi "Akademnashr" nashriyotida 2014-yilda chop etilgan.

Maqolaning qiyosiy-tipologik yo'nalishini belgilashda Dionýz Ďurišning *Theory of Literary Comparatistics*

asaridagi nazariy qarashlar ham metodologik ahamiyatga ega [10]. Olim qiyosiy adabiyotshunoslikni faqat bir adabiyotning ikkinchisiga bevosita ta'sirini aniqlash bilan cheklamay, turli milliy adabiyotlarda yuzaga keladigan tipologik yaqinliklar, adabiy jarayonlar va ularning ijtimoiy-madaniy sharoit bilan aloqasini o'rganishga imkon beruvchi tizim sifatida qaraydi. Shu asosda "Anna Karenina" va "O'tkan kunlar" o'rtasida bevosita genetik aloqa mavjudligini isbotlash talab etilmaydi; aksincha, turli tarixiy va milliy muhitda yaratilgan Anna, Kumush va Zaynab obrazlarida uchraydigan muhabbat, nikoh, rashk, ijtimoiy bosim, shaxsiy tanlov va fojiaiylik kabi tipologik mushtarakliklarni aniqlash qiyosiy tahlilning muhim vazifasiga aylanadi [10]. Ďurišinning mazkur fundamental tadqiqoti 1984-yilda Bratislavada Slovakiya Fanlar akademiyasining "Veda" nashriyotida chop etilgan.

Ko'rib chiqilgan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, Tolstoyshunoslikda Anna Karenina ruhiyati, ayol va jamiyat, muhabbat va nikoh, oila hamda axloqiy tanlov muammolari alohida va chuqur tadqiq etilgan. Qodiriyshunoslikda esa "O'tkan kunlar"ning realizmi, xarakter yaratish san'ati, Otabek va Kumush munosabatlari, milliy hayot tasviri hamda yozuvchi poetikasi bo'yicha salmoqli tadqiqotlar mavjud. Biroq ko'rib chiqilgan manbalar doirasida **Anna Karenina, Kumush va Zaynab ruhiyati aynan yagona qiyosiy-tipologik tizim asosida, psixologik konfliktlarning milliy va umuminsoniy komponentlarini parallel ravishda ajratgan holda yetarlicha tadqiq etilmagan**. Mazkur holat ushbu maqolaning tadqiqot yo'nalishini belgilaydi. Bizningcha, qiyosiy tahlilda Anna-Kumush o'xshashligini aniqlash bilangina cheklanmasdan, Anna-Kumush-Zaynab uchligi asosida **muhabbatga munosabat, shaxsiy tanlov, oilaviy burch, rashk, ijtimoiy bosim, ichki konflikt va fojiaiy yakun** kabi psixologik-tipologik mezonlarni tizimli ravishda o'rganish maqsadga muvofiq.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik metoddan foydalanildi. Mazkur metod Lev Tolstoyning "Anna Karenina" va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanlaridagi ayol qahramonlar ruhiyatini o'zaro qiyoslash, ularning psixologik holatlarida namoyon bo'ladigan tipologik mushtarakliklar hamda milliy-madaniy farqlarni aniqlash imkonini beradi. Tahlil obyekti sifatida Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlari tanlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot metodologiyasida belgilangan qiyosiy-tipologik metod asosida "Anna Karenina" va "O'tkan kunlar" romanlaridagi Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlari muhabbatga munosabat, shaxsiy tanlov, oilaviy burch, ijtimoiy bosim, rashk, ichki ziddiyat hamda fojiaiy kechinma mezonlari bo'yicha qiyoslandi. Bunda qahramonlarni oldindan "ijobiy" yoki "salbiy" tiplarga ajratishdan ko'ra, ruhiy holatning qanday paydo bo'lishi, rivojlanishi va qaysi badiiy natijaga olib kelishi asosiy mezon sifatida olindi.

Jadval 1. "Anna Karenina" va "O'tkan kunlar" romanlaridagi Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlari

Qiyoslash mezonlari	Anna Karenina	Kumush	Zaynab
Muhabbatga munosabat	Shaxsiy baxt va hayot mazmunining markaziy ehtiyoji	O'zaro muhabbat, sadoqat va nikoh bilan bog'langan tuyg'u	Javobsiz qolayotgan erlik muhabbatiga ehtiyoj
Shaxsiy tanlov	Mavjud nikoh va ijtimoiy me'yorlarga qarshi faol tanlov	Tanlovi mavjud, biroq oilaviy va urf-odat chegaralarida namoyon bo'ladi	Dastlab imkoniyati cheklangan, keyinchalik tanlovi destruktiv yo'naladi
Oilaviy konflikt	Karenin-Anna-Vronskiy munosabatlari	Otabek-Kumush-Zaynab munosabatlari	Kundoshlik va mehrdagi tengsizlik
Ijtimoiy bosim	Aristokratik muhitning axloqiy hukmi	Oila, ota-ona irodasi va an'anaviy nikoh muhiti	O'zbek oyim qarori, kundoshlik va oiladagi ikkilamchi mavqe
Rashk	Vronskiyning yo'qotish qo'rquvi bilan kuchayadi	Mavjud, ammo halokatli xatti-harakatga aylanmaydi	Ichki adovat va qasosga qadar rivojlanadi
Ichki ziddiyat	Muhabbat - onalik - jamiyat - o'zini anglash	Muhabbat - or-nomus - kundoshlik	Muhabbatga ehtiyoj - xo'rlanish - rashk
Fojiaiy yakun	O'z joniga qasd	Zaharlanish oqibatidagi o'lim	Ruhiy yemirilish, majnunlik

Muhabbat va shaxsiy tanlov tipologiyasi

Anna Karenina ruhiyatining boshlang'ich nuqtasi Vronskiyga bo'lgan muhabbatning uning mavjud hayot tartibi bilan to'qnashuvidir. Anna uchun bu munosabat oddiy romantik mayl darajasida qolmaydi. U asta-sekin qahramonning oilasi, jamiyatdagi mavqei va shaxsiy o'zligini qayta belgilovchi kuchga aylanadi. Shu ma'noda Annaning psixologik tipi faol shaxsiy tanlov va uning oqibatlari bilan yashaydigan qahramon tipi sifatida belgilanadi. Biroq uni faqat "erkinlik uchun kurashuvchi ayol" shaklida talqin qilish roman psixologizmini soddalashtiradi. Gary Saul Morson ham Anna obrazini bir yoqlama talqin qilishdan chekinib, unda o'zini ishonitirish, voqelikni subyektiv talqin qilish va tobora keskinlashib boruvchi ichki ziddiyat mavjudligiga e'tibor qaratadi [4]. (ISTOR)

Kumushning muhabbat modeli bundan farq qiladi. Uning Otabekka muhabbati nikoh, oila va sadoqat tushunchalaridan ajratilmagan. Shu sababli Kumush o'z baxtini ijtimoiy tizimdan tashqarida emas, aynan oila ichida

saqlab qolishga intiladi. Bu holat Kumushni mutlaq passiv qahramonga aylantirmaydi. Aksincha, Qodiriy uning noroziligi, ranjishi va rashkini ochiq ko'rsatadi. Masalan, Zaynab Otabek yonida bo'lgan vaziyatdan so'ng Kumushning Otabekdan "Zaynabdan-chi?" deb so'rashi, ko'ziga yosh to'lishi va uning ikkiyuzlamachilikdan ranjishi Kumush ruhiyatida ham rashk va egalik hissi mavjudligini ko'rsatadi. Demak, Kumushni rashkdan butunlay xoli "ideal ayol" sifatida talqin qilish roman matniga to'liq mos kelmaydi; farq shundaki, undagi rashk destruktiv harakatga aylanmaydi. (allomalar.uz)

Zaynabning muhabbat modeli esa uchinchi tipni hosil qiladi. Roman Zaynabni dastlab keskin va tajovuzkor ayol sifatida tanishtirmaydi. Aksincha, muallif uni kamgap, ichiga yutadigan, noroziligini ko'pincha bevosita ifodalay olmaydigan xarakter sifatida tasvirlaydi. Qodiriy Zaynab bilan Xushro'yning xarakterini ataylab qarama-qarshi qo'yadi: Xushro'y faol va shaddod bo'lsa, Zaynab hissiyotlarini uzoq vaqt ichida saqlaydigan tipdir. (allomalar.uz) Bu belgi keyingi ruhiy o'zgarishlarni tushinishda muhim: Zaynabdagi fojia birdan yuzaga kelmaydi, balki yig'ilib boruvchi norozilikning keskinlashuvi shaklida beriladi.

Shunday qilib, birinchi qiyosiy natija shundan iboratki, uchala qahramonning ruhiy olamida muhabbat markaziy psixologik ehtiyoj bo'lsa-da, uning namoyon bo'lish shakli turlicha: Annada muhabbat mavjud ijtimoiy hayotdan chiqish uchun tanlovga, Kumushda oilaviy birlikni saqlashga, Zaynabda esa javobsiz qolgan yaqinlik ehtiyojining asta-sekin alam va adovatga aylanishiga olib keladi.

Oila va ijtimoiy muhitning ruhiyatga ta'siri

Anna fojiasining muhim omillaridan biri shaxsiy munosabat bilan jamoatchilik hukmi o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. U Vronskiy bilan munosabatni tanlagach, avvalgi aristokratik muhitidagi mavqeini yo'qota boradi. Gayle Greene "Anna Karenina"dagi xarakterlarni jamiyatdan ajratib o'rganib bo'lmashligini ta'kidlab, ayniqsa ayol va nikoh masalasida ijtimoiy munosabatlarning obraz taqdiriga ta'siriga e'tibor qaratadi [3]. (scholarship.claremont.edu) Anna uchun eng og'riqli uzilishlardan biri o'g'li Seryojadan ayrilishdir. Uning o'g'lining tug'ilgan kunida yashirin tarzda kelib ko'rishishi Annaning onalik hissi Vronskiyga bo'lgan muhabbat tufayli yo'qolmaganini ko'rsatadi. Shu jihatdan Anna ichki konfliktini "er yoki sevgili" qarama-qarshiligi bilangina tushuntirish yetarli emas; uning ruhiyatida muhabbat va onalik ham parallel ravishda mavjud. (marxists.org)

"O'tkan kunlar"da esa konfliktning ijtimoiy mexanizmi boshqacha. Otabekning Zaynabga uylanishi uning Kumush bilan muhabbatining tabiiy rivojidan emas, O'zbek oyimning o'g'lini Toshkentdan uylantirish istagi va oilaviy qarorlar tizimidan kelib chiqadi. Natijada bir oilada ikki ayolning bir erkakka bog'langan mavjudligi psixologik ziddiyatni kuchaytiruvchi struktura vazifasini bajaradi. Shuning uchun Zaynabdagi rashkni faqat uning tug'ma yomon fe'li bilan tushuntirish qiyosiy-tipologik tahlil uchun yetarli emas. Qodiriy uning xarakteridagi ichga yutuvchanlikni avvaldan ko'rsatadi, keyinchalik esa bu xususiyat mehrdagi tengsizlik va kundoshlik sharoitida adovatga aylanadi.

Bu jihatdan Anna va Zaynab o'rtasida kutilmagan tipologik yaqinlik mavjud: har ikkisi ham hissiy jihatdan o'zlari uchun muhim bo'lgan erkakning muhabbatini yo'qotishdan qo'rqadi. Ammo bu qo'rquvning ijtimoiy manbasi va ifodalanish shakli boshqa-boshqa. Annada Vronskiy uning avvalgi ijtimoiy tayanchlari qisqargan sari yagona hissiy tayanchga aylana boradi. Zaynabda esa Otabekning muhabbati boshidanoq teng taqsimlanmagan; Otabekning asosiy muhabbati Kumushga qaratilgan. Natijada Anna mavjud muhabbatni yo'qotishdan qo'rqsa, Zaynab o'ziga to'liq tegishli bo'lmagan muhabbat uchun kurashadi.

Rashk va ichki konfliktning rivojlanishi

Rashk uch qahramonni qiyoslashda eng muhim tipologik mezonlardan biri bo'ldi. Chunki rashk Anna, Kumush va Zaynabda mavjud, biroq uning darajasi, psixologik sababi va natijasi bir xil emas.

Anna ruhiyatida rashk roman oxiriga yaqin borgan sari kuchayadi. Vronskiyning har bir tashqi mashg'uloti yoki kechikishi Annaning ongida uni yo'qotish ehtimoli bilan bog'lana boshlaydi. U hatto dalilsiz ravishda Vronskiyning boshqa ayolga qiziqishidan xavfsiraydi. Roman matnida Annaning o'zi ham rashkining asoslanmagan tomonlarini ayrim paytlarda anglashi, biroq uni boshqara olmasligi ko'rsatiladi. (SparkNotes) Natijada obyektiv voqelik bilan qahramonning uni idrok etishi orasidagi masofa kengayadi. Bu — Tolstoy psixologizmining muhim belgisi: tashqi voqeadan ko'ra, qahramon ongida o'sha voqeaning qanday talqin etilishi muhimlashadi.

Kumushda ham rashk mavjudligini yuqoridagi epizod tasdiqlaydi. Lekin uning hissiy reaksiyasi ko'z yoshi, ranjish, kinoya va Otabek bilan muloqot orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli Kumush tipida rashk → izzitirob → muloqot zanjiri kuzatiladi.

Anna Kareninaning fojiali yakuni tashqi qotillik natijasi emas, balki uzoq davom etgan ichki ziddiyatning eng keskin nuqtasidir. VII qismning so'nggi bobida uning atrofdagi odamlar va voqelikni tobora salbiy, begonalashgan tarzda qabul qilishi, Vronskiydan kelgan xabarni ham umidsizlik ruhida talqin qilishi hamda nihoyat poyezd ostiga o'zini tashlashi tasvirlanadi. Muhim jihati shundaki, so'nggi lahzada qahramonda qilayotgan ishidan dahshatlanish va ortga qaytish istagi ham paydo bo'ladi. Bu holat Tolstoyning Anna o'limini sovuq va oldindan hisoblangan qaror emas, keskin ruhiy inqirozning fojiaiy kulminatsiyasi sifatida yaratganini ko'rsatadi. (marxists.org)

Kumush fojiasi esa tamoman boshqa tipga mansub. U o'z ichki ziddiyatini o'ziga yoki boshqalarga qarshi halokatli harakatga aylantirmaydi; fojia unga tashqaridan keladi. Roman oxirida tabib Kumush iste'mol qilgan taomda zahar borligini aniqlaydi, Otabek esa voqeani Zaynab bilan bog'laydi. Kumush ertasi kuni vafot etadi. (allomalar.uz) Shu sababli Kumushni fojiani sodir etuvchi emas, fojining qurboni bo'lgan psixologik tip sifatida tasniflash mumkin.

Zaynabning taqdiri esa Anna va Kumushnikidan yana farq qiladi. Kumush vafotidan so'ng Zaynabning ruhiy holati izdan chiqadi; roman matnida uning "jinni" bo'lib qolgani aytiladi. Keyinchalik Otabek Kumush qabriga kelganida Zaynab o'zini "Kumush" deb tanishtiradigan "majnuna" holida namoyon bo'ladi. Badiiy jihatdan bu juda muhim: Zaynab jismonan tirik qoladi, ammo uning shaxsiy o'zligi yemiriladi. U yo'q qilishga intilgan raqibasining ismini o'ziga qo'llashi fojiaiy paradoks hosil qiladi.

Natijalar

Qiyosiy-tipologik tahlil natijasida Anna Karenina, Kumush va Zaynabni umumiy “fojiaiy ayol obrazlari” doirasiga kiritish mumkinligi, biroq ularning psixologik tipini aynanlashtirish mumkin emasligi aniqlandi. Anna obrazida shaxsiy tanlov – ijtimoiy begonalashuv – hissiy qaramlikning kuchayishi – oʻziga yoʻnalgan fojiaiy harakat modeli ustun. Kumushda muhabbat – sadoqat – kundoshlikdan tugʻilgan ruhiy iztirob – axloqiy oʻzini tutish – tashqi tajovuz qurboniga aylanish modeli kuzatiladi. Zaynabda esa mehrga ehtiyoj – oilaviy tengsizlik – ichga yutilgan norozilik – rashk va adovat – boshqaga yoʻnalgan destruktiv harakat – ruhiy yemirilish modeli yuzaga chiqadi.

Shu bilan birga, uch obrazni birlashtiruvchi tipologik yadro mavjud: ularning har biri uchun muhabbat shaxsiy mavjudlikning muhim qismi boʻlib, muhabbatdagi inqiroz ruhiy muvozanatga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Farq esa qahramonning shu inqirozga munosabatida namoyon boʻladi. Anna fojiani oʻziga, Zaynab boshqasiga yoʻnaltiradi, Kumush esa ziddiyatni halokatli harakatga aylantirmaydi. Shu jihatdan Tolstoy va Qodiriy ayol ruhiyatining tashqi oʻxshash holatlari ortida turlicha psixologik mexanizmlarni yaratganlar.

Tadqiqotning muhim natijasi shundaki, “Anna Karenina” va “Oʻtkan kunlar”dagi ayol qahramonlar ruhiyatini faqat “Gʻarb ayoli – erkin”, “Sharq ayoli – itoatkor” kabi sodda qarama-qarshilik asosida izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Anna ham ijtimoiy va oilaviy rishtalardan butunlay ozod emas, Kumush ham mutlaq passiv emas, Zaynab esa tugʻma ravishda faqat salbiy xarakter sifatida yaratilmagan. Har uchala obrazning ruhiyati individual xarakter, muhabbat, oilaviy munosabat va konkret tarixiy-ijtimoiy muhitning oʻzaro taʼsiri orqali shakllanadi. Ana shu holat Tolstoy va Qodiriy realizmidagi ayol obrazlarining eng muhim tipologik mushtarakligini tashkil etadi.

XULOSA

Lev Tolstoyning “Anna Karenina” va Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romanlaridagi ayol qahramonlar ruhiyatini qiyosiy-tipologik metod asosida oʻrganish natijasida Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlarida bir qator mushtarak hamda farqli psixologik belgilar mavjudligi aniqlandi. Har uchala obrazda muhabbat, oila, shaxsiy baxt, rashk, ijtimoiy bosim va ichki ziddiyat ruhiy kechinmalarining shakllanishida yetakchi omil boʻlib xizmat qiladi. Biroq mazkur omillarning qahramon xarakteriga taʼsiri, ularning namoyon boʻlish darajasi va fojiaiy oqibatlari turlicha badiiy model asosida ifodalangan.

Anna Karenina obrazida shaxsiy muhabbat va ijtimoiy meʼyorlar oʻrtasidagi qarama-qarshilik ruhiy konfliktning asosiy manbai hisoblanadi. Uning Vronskiyga boʻlgan munosabati, farzandiga mehr-muhabbati, jamiyatdan tobora begonalashuvi va hissiy tayanchining torayib borishi qahramonning ichki beqarorligini kuchaytiradi. Natijada rashk, ishonchsizlik va yolgʻizlik hissi fojiaiy ruhiy inqirozga olib keladi. Tolstoy Anna xarakterini aynan shu ichki oʻzgarishlar orqali dinamik va ziddiyatli psixologik obraz sifatida yaratgan.

Kumush obrazida esa muhabbat oilaviy sadoqat, or-nomus va maʼnaviy bardoshlilik bilan uygʻun holda namoyon boʻladi. U ham kundoshlik muhitida rashk, ranjish va ichki iztirobni boshdan kechiradi, biroq bu kechinmalarni destruktiv harakatga aylantirmaydi. Shu jihatdan Kumush ruhiyatida hissiy taʼsirchanlik bilan axloqiy oʻzini boshqarish oʻrtasidagi muvozanat kuzatiladi. Uning fojiaiy taqdiri oʻzining ruhiy tanlovi natijasi emas, balki tashqi tajovuz oqibati sifatida yuzaga keladi.

Zaynab obrazi esa ruhiy transformatsiyasi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Dastlab ichiga yutuvchi va nisbatan passiv xarakter sifatida koʻringan Zaynabning oilaviy tengsizlik, mehrga ehtiyoj va kundoshlik tufayli toʻplangan noroziligi asta-sekin kuchli rashk va adovatga aylanadi. Natijada uning ichki konflikti boshqa shaxsga qarshi yoʻnalgan destruktiv harakat bilan yakunlanadi. Kumushning oʻlimidan keyingi Zaynabning ruhiy yemirilishi esa uning qilmishi faqat tashqi fojia emas, balki qahramonning oʻz shaxsiyligini ham parchalagan ichki fojia ekanini koʻrsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni koʻrsatdiki, Anna, Kumush va Zaynabni umumiy “fojiaiy ayol” tipi doirasida birlashtirish mumkin, ammo ularning ruhiy rivojlanish mexanizmlari aynan bir xil emas. Anna obrazida fojia ichki ziddiyatning oʻziga qarshi yoʻnalishi bilan, Kumushda tashqi tajovuz qurboniga aylanish bilan, Zaynabda esa ichki adovatning boshqaga qarshi destruktiv harakatga aylanishi va keyingi ruhiy yemirilish bilan ifodalanadi. Demak, bir xil psixologik hodisalar – muhabbat, rashk, iztirob va yoʻqotish qoʻrquvi – uch qahramonda uch xil badiiy natijaga olib kelgan.

Tadqiqot natijalari Sharq va Gʻarb realizmidagi ayol obrazlarini “erkin Gʻarb ayoli” va “itoatkor Sharq ayoli” kabi soddalashtirilgan qarama-qarshilik asosida talqin qilish toʻgʻri emasligini ham koʻrsatdi. Tolstoy va Qodiriy ayol ruhiyatini individual xarakter, oilaviy munosabatlar, shaxsiy tanlov va konkret tarixiy-ijtimoiy muhitning murakkab oʻzaro taʼsiri orqali tasvirlagan. Shu sababli Anna Karenina, Kumush va Zaynab obrazlari milliy-madaniy jihatdan farqlanishiga qaramay, muhabbat, baxt, tanlov, rashk, yolgʻizlik va ruhiy iztirob kabi umuminsoniy kechinmalar bilan oʻzaro tipologik yaqinlashadi.

Umuman, “Anna Karenina” va “Oʻtkan kunlar” romanlaridagi ayol qahramonlar ruhiyatining qiyosiy-tipologik tahlili Tolstoy va Qodiriy realizmida psixologizmning muhim badiiy tamoyil ekanini koʻrsatadi. Har ikki adib ayol obrazlari orqali nafaqat muayyan davr va jamiyatning ijtimoiy-axloqiy muammolarini, balki inson ruhiyatining murakkabligi, hissiy tanlovning oqibatlari va shaxs bilan muhit oʻrtasidagi ziddiyatning umuminsoniy mohiyatini chuqur badiiy talqin etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lönnqvist B. Anna Karenina // The Cambridge Companion to Tolstoy / Ed. D. Tussing Orwin. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 80–95. DOI: 10.1017/CCOL0521792711.003.
2. Cruise E. Women, Sexuality, and the Family in Tolstoy // The Cambridge Companion to Tolstoy / Ed. D. Tussing Orwin. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 191–205. DOI: 10.1017/CCOL0521792711.010.
3. Greene G. Women, Character, and Society in Tolstoy's “Anna Karenina” // Frontiers: A Journal of Women Studies. – 1977. – Vol. 1, No. 2. – P. 106–125. DOI: 10.2307/3346113.

4. Morson G. S. "Anna Karenina" in Our Time: Seeing More Wisely. – New Haven; London: Yale University Press, 2007.
5. Orwin D. T. Tolstoy's Art and Thought, 1847–1880. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 292 p.
6. Qo'shjonov M. Abdulla Qodiriyning tasvirlash san'ati. – Toshkent: Fan, 1966. – 238 b.
7. Normatov U. Qodiriy mo'jizasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – 272 b.
8. Karim B. "O'tkan kunlar" ibratlari. – Toshkent: Mashhur-Press, 2019. – 152 b.
9. Karim B. Abdulla Qodiriy va germevntik tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2014.
10. Ďurišin D. Theory of Literary Comparatistics / Trans. J. Kocmanová. – Bratislava: Veda, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, 1984. – 334 p.